

Шопіна Ірина Миколаївна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ,
м. Львів, Україна
ORCID ID 0000-0003-3334-7548

РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

У статті досліджено особливості феномена правової культури в сучасному українському суспільстві. Автор виокремлює три групи факторів, які здійснюють негативний вплив на рівень правової культури. Перша група факторів пов'язана з поведінкою національних еліт та її наслідуванням громадськістю; друга обумовлена впливом інформаційних технологій, а третя – з діяльністю великих корпорацій у сфері реалізації ними своїх маркетингових стратегій. Автор розглядає можливість коригування впливу означених груп факторів і подолання тенденцій правового нігілізму в українському суспільстві.

Ключові слова: *правова культура, правова поведінка, правосвідомість, наслідування, наратив, інформаційні технології.*

Проблеми підвищення рівня правової культури є дуже важливими сьогодні, коли в Україні здійснюється масштабне реформування системи державної влади й усі учасники суспільних відносин тим чи іншим чином дотичні до процесу кардинальних змін у системі відносин між державою та громадянином, органами публічної влади та суб'єктами господарської діяльності тощо. Вплив правової культури на всі аспекти розвитку особистості (її світогляд, ціннісні орієнтації, правову поведінку) важко переоцінити.

Разом з тим украй складною видається практична реалізація завдань щодо формування високого рівня правової культури у представників різних соціальних груп – державних службовців, правоохоронців, військовослужбовців тощо. Тривала і кропітка робота щодо подолання правового нігілізму несподівано знецінюється, якщо представники соціальних груп, котрі традиційно оцінюються як ті, що досягли успіху (переважно кар'єрного та/або матеріального), відверто демонструють зневагу до дотримання правових норм. На відміну від теоретичних конструкцій, сприйняття яких часто ускладнено через об'єктивні та суб'єктивні причини, власний приклад осіб, що знаходяться на вищих щаблях суспільного визнання, є дуже дієвим і не потребує аналізу (внаслідок дії психологічного механізму наслідування). Водночас саме становище носіїв правового нігілізму, поведінка яких виступає предметом наслідування широких мас громадян, вирізняється тим, що здійснення коригуючих впливів на них ординарними методами видається мало-ефективним (а протестна активність суспільства має свою межу застосування). Однак зазначене не означає, що завдання формування високого рівня правової культури має бути знято з порядку денного. Проте вже можна констатувати

застарілість багатьох теоретичних напрацювань у досліджуваній сфері і необхідність вироблення нових наративів, застосування яких дасть змогу знизити кількість порушень правових приписів представниками держави. Указане слугує підтвердженням актуальності та важливості дослідження тенденцій розвитку правової культури в сучасних умовах державотворення.

Проблеми правової культури розглядали у своїх роботах В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, О.О. Ганзенко, В.В. Демічева, А.І. Карась, В.К. Колпаков, М.В. Кравчук, О.В. Кузьменко, О.Л. Лукаш, Н.М. Оніщенко, О.Є. Проць, І.В. Осика, О.Ф. Скакун, С.М. Скуріхін, С.С. Сливка, С.Р. Станік, С.Г. Стеценко, Ю.М. Тодика, М.Ф. Целуйко та інші вчені. Водночас швидкість перебігу змін у змісті та особливостях суспільних відносин, зумовлених пануванням тенденцій метамодерну, підвищення ролі транскордонності, розвиток інформаційних технологій обумовлюють необхідність дослідження феномена правової культури з урахуванням новітніх реалій.

Мета написання статті – визначення актуальних тенденцій розвитку правової культури в сучасних умовах державотворення.

На жаль, останнім часом актуальний рівень правової культури в суспільстві не можна визнати високим. Причини цього явища пов'язані, на нашу думку, з трьома основними факторами. По-перше, це фактор, пов'язаний із відображенням у діяльності суб'єктів суспільних відносин поведінки представників найвищих щаблів державного управління. Коли високопосадовці систематично демонструють нехтування правовими нормами, це формує поведінку інших суб'єктів суспільних відносин, для яких такі дії означають ту межу дозволеного, яка може бути реалізована будь-якою особою без ризику зазнати певних санкцій. За умови, коли одночасно діють два наративи: 1) дотримуватися вимог закону і 2) увійти до складу національної політичної, управлінської, фінансової еліти може лише той, хто порушує закон), то дія першого з них повністю нівелюється впливом другого. Тому дуже важливою (зокрема, у державі, яка декларує себе як правову) є бездоганність правослухняної поведінки осіб, які обіймають посади державних службовців, керівників правоохоронних органів, політичні посади й які мають демонструвати своєю щоденною поведінкою необхідність дотримуватися правових приписів.

Друга група факторів пов'язана із впливом інформаційних технологій, що обумовлює певне розмивання кордонів між реальним і віртуальним. Будь-яка людина може цілком зануритися в альтернативні види реальності (соціальних мереж, комп'ютерних ігор тощо), або, як деякі емігранти, котрі не в змозі вивчити мову країни перебування, продовжувати послуговуватися інформаційним контентом країни свого походження. Це сприяє розмиванню критеріїв оцінювання правослухняності поведінки й підвищенню ролі імпульсивних факторів прийняття рішень. Така ситуація слабо регулюється правом, оскільки віртуальна реальність обумовлює відсутність тих чи інших бар'єрів та заборон, за винятком загальноновизнаних правопорушень у цій сфері (порнографія, торгівля людьми, наркотичними засобами та зброєю). Проте водночас можливість держави впливати на другу групу факторів зниження рівня правової культури є цілком імовірною в умовах навчальної діяльності, коли в людини лише формуються критерії оцінювання власної поведінки.

Третя група факторів пов'язана з діяльністю великих корпорацій у сфері реалізації ними своїх маркетингових стратегій, метою яких є стимулювання певної споживацької поведінки. Особливістю такої діяльності в сучасних умовах є активний вплив під час реалізації вказаних стратегій на релігійні, ідеологічні, електоральні, сімейні, сексуальні та інші види поведінки суб'єктів суспільних відносин, які можуть симулювати купівлю певних товарів та послуг. За таких умов на глобальному рівні відбувається формування певних стандартів поведінки, які вважаються найбільш прийнятними. Класичним прикладом подібної поведінки є їхня реалізація маркетингової компанії Moneyveo, під час якої було проведено масштабне соціологічне дослідження, за результатами якого було виокремлено декілька типів споживачів. Для того, щоб з'ясувати, які саме риси їм притаманні, за результатами цього дослідження було виявлено типовий портрет споживача кредитних послуг, до рис якого було віднесено: егоїзм (егоцентризм), бажання задовольняти свої потреби тут і тепер, прагнення демонструвати нарцисистичні риси своєї поведінки, домагаючись тим самим захоплення тих, хто їх оточує. Ця компанія була визнана найуспішнішою з-поміж інших маркетингових компаній в Україні, і, за її результатами, на 40 % зросла кількість сеансів на користувача на сайті компанії. На 40 % зросла кількість сеансів на користувача, на 46 % – перегляди сторінок сайту, на 17 % – кількість транзакцій, на 10 % – запити на кредит від існуючих клієнтів. І, найголовніше, кількість людей, які збираються скористатися сервісом Moneyveo, зросла з 22 % до 67 % [1].

Який стосунок усе це має до динаміки рівня правової культури? Вважаємо, що безпосередній. Якщо більш детально проаналізувати тип споживача, який формується під час застосування описаних вище впливів, можна переконатися, що руйнівному впливу піддається така риса характеру як відповідальність за свої дії, оскільки наслідки поведінки активних споживачів кредитних послуг залишаються поза кадром і складається спотворене уявлення про те, що кредитування сприяє лише підвищенню якості життя людини й не тягне за собою жодних негативних наслідків. Тим самим формується певне маніпулювання індивідуальною поведінкою певної особистості і підштовхування її до бездумного задоволення будь-яких матеріальних потреб, без осмислення того, яким чином це вплине на поведінку її сім'ї, партнерів тощо. Відповідно, формується так званий імпульсивний тип поведінки, для якого схвалення оточуючих нового гаджета знаходиться серед пріоритетних життєвих цінностей, а бажання дотримуватися правових приписів – серед незначущих. Ми повністю поділяємо думку дослідників кримінології постмодерну О.М. Литвинова і Ю.А. Орлова, які вважають, що постмодерн характеризується інтенсивним скептицизмом щодо науки, релятивізацією всіх знань. Релятивними (відносними) є й соціальні конструкти – цінності, норми, те, що називають злочинністю, а також саме суспільство як джерело злочинів [2, с. 17].

Третя група факторів зниження рівня правової культури найбільш складно піддається коригуванню, оскільки ґрунтується на об'єктивних економічних законах світової глобалізації.

Слід також зауважити, що міжнародний збройний конфлікт на сході України, який триває вже шостий рік, окрім традиційних питань щодо визначення рівня

правової культури суддів, поліцейських, прокурорів, державних службовців, актуалізував питання щодо рівня правової культури військовослужбовців. Вирішення масштабних завдань щодо вдосконалення функціонування сектора безпеки і оборони не видається можливим без наявності високомотивованого особового складу Сил оборони, який має всі необхідні для ефективного здійснення своїх обов'язків знання, вміння, навички, професійні цінності та мотивацію. Зазначене виводить на перший план проблему визначення та підвищення правової культури військовослужбовців, рівень якої впливає на ціннісно-мотиваційні якості особистості.

Термін “правова культура військовослужбовця” ми розуміємо як сукупність його правових цінностей, правових знань, вмінь та навичок, які в сукупності детермінують його правову поведінку. Поза сумнівом, у наукових джерелах трапляються й інші дефініції вказаного поняття, однак їх сутність також переважно охоплює когнітивний, ціннісний і поведінковий рівні структури особистості.

Слід зауважити, що спроби визначити й описати рівні (типи) в дослідженнях з юридичних, психологічних та інших наук. Так, заслуговує на увагу дослідження С.М. Скуріхіна, який розглядає правову культуру військовослужбовців Збройних Сил України як безпосередньо пов'язану з їх правовим статусом. Статусна правова культура військовослужбовців, на думку автора, є станом їх правового розвитку, відображеним у рівні знань, та розуміння військовослужбовцями своїх статусних прав і обов'язків, а також у їх правовій поведінці. Функціями статусної правової культури військовослужбовців є: інформаційно-правова, регулятивна, комунікативна, ціннісно-нормативна, правосоціалізаторська [3, с. 102–103]. Особливу цінність для розвитку правових досліджень правової культури військовослужбовців становить, на нашу думку, дослідження, яке провели О. Сивак, В. Дурач, котрі розглянули досліджуваний феномен в аспекті врахування актуального рівня його розвитку у правовій роботі [4]. Використовуючи запропоновану науковцями диференціацію рівнів правової культури, ми спробували наблизити її до умов сучасності та провести емпіричне дослідження з метою визначення самооцінки військовослужбовцями стану розвитку правової культури у Збройних Силах України. Дослідження, у якому брали участь військовослужбовці – слухачі курсів підвищення кваліфікації та перепідготовки офіцерського та сержантського складу за різними військово-обліковими спеціальностями зі всіх регіонів України, які проходили навчання у період 2017–2019 рр. у Військовому інституті Київського національного університету імені Тараса Шевченка (опитано 128 осіб), безумовно, має пілотний характер. Разом з тим, на нашу думку, його результати становлять інтерес для розуміння самооцінювання правової культури військовослужбовцями.

Дослідження дало змогу виокремити п'ять рівнів правової культури військовослужбовців. *Перший* – правові знання безсистемні, правові положення розуміються поверхнево, мають місце помилкові чи хибні уявлення про зміст деяких статей законів, статутів (54 % опитаних). *Другий* – формальні правові знання, які в конкретній життєвій чи службовій ситуації не можуть застосовуватися наявних проблем, існує багато недоліків правової підготовки (26 %). *Третій* – аналітичні правові знання, наявні вміння аналізувати свої вчинки та вчинки товаришів, співвідносити їх характер і наслідки з вимогами положень законів і

статутів, у поєднанні з пасивним ставленням до правової самоосвіти як засобу розширення правового світогляду (10 %). *Четвертий* – активні правові знання, здатність керуватися ними у службових та позаслужбових ситуаціях, поглиблення своїх правових знань, здатність приймати правові рішення у конфліктних ситуаціях (8 %). *П'ятий* – правові знання трансформуються у правові переконання, зразкову військову дисципліну, сумлінне виконання військових обов'язків (2 %). На нашу думку, розподіл вказаних результатів свідчить про можливість застосування вказаної методики [4] (з урахуванням необхідності її модифікації) у подальших дослідженнях правової культури військовослужбовців.

Поза сумнівом, наведені в цій статті аспекти підвищення рівня правової культури розкривають лише деякі аспекти цього безмежного правового феномена. Водночас можна зробити декілька висновків, які окреслюють актуальні тенденції в досліджуваній сфері. По-перше, у суспільстві метамодерну простежується постійне зниження ролі права як універсального регулятора суспільних відносин, і ці тенденції, на нашу думку, будуть лише посилюватися. По-друге, це зовсім не означає рух людської цивілізації в бік хаосу і анархії. Як відомо, “природа не терпить пустоти”, і одночасно підвищується значення транспарентності фінансових операцій, руху у просторі, активності у мережі Інтернет тощо. З року в рік суспільство стає дедалі прозорішим, що змінює механізм дотримання правових приписів. Якщо раніше правослухняна поведінка потребувала ознайомлення зі змістом правової норми, усвідомлення можливості її реалізації у своїй поведінці та її інтеріоризації, то тепер вказані етапи можуть виявитися зайвими, оскільки певна частина суб'єктів суспільних відносин буде орієнтуватися на утримання від дій, які за допомогою певних інформаційних технологій можуть стати відомими широким колам громадськості, керівництву, колегам, знайомим і зумовити суспільний резонанс. При цьому вони можуть взагалі не знати змісту правових норм, що обмежують їх поведінку, а їхня активність буде викликана виключно матеріально-економічними, кар'єрними (не втратити добре оплачувану роботу чи виборну посаду) чи емоційними факторами. І, по-третє, на нашу думку, методи вербального відтворення поглядів щодо цінності правової культури і правової поведінки за таких умов є неефективними і завжди будуть програвати іншим, описаним вище, впливам на поведінку особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Як виміряти ефективність креативу? URL: <https://www.slideshare.net/saksonia/moneyveo-138144388> (дата звернення: 11.09.2019).
2. Литвинов О.М., Орлов Ю.В. Нариси з кримінології постмодерну. Харків: Право, 2019. 278 с.
3. Скуріхін С.М. Особливості правової культури військовослужбовців. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 18. С. 101–105.
4. Сивак О., Дурач В. Виховання правової культури військовослужбовців – невідкладне завдання кадрової політики у Збройних Силах України. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2007. С. 90–95.

REFERENCES

1. Yak vymiryaty efektyvnist kreatyvu? “How to Measure Creative Effectiveness?” URL: <https://www.slideshare.net/saksonia/moneyveo-138144388> (date of application: 11.09.2019) [in Ukrainian].

2. *Lytvynov O.M., Orlov Yu.V.* (2019) *Narysy z kryminolohii postmodernu*. “Essays on Criminology Postmodern Kharkiv”. Kharkiv: Pravo. 278 p. [in Ukrainian].

3. *Skurikhin S.M.* (2003) *Osoblyvosti pravovoi kultury viiskovosluzhbovtziv*. “Features of Legal Culture of Servicemen”. *Actual Issues of the State and Law*. Iss. No. 18, P.101-105 [in Ukrainian].

4. *Syvak O., Durach V.* (2007) *Vykhovannia pravovoi kultury viiskovosluzhbovtziv – nevidkladne zavdannia kadrovoi polityky u Zbroinykh sylakh Ukrainy*. “Education of the Legal Culture of Military Personnel as an Urgent Task of Personnel Policy in the Armed Forces of Ukraine”. *The Ukrainian National Idea: Realities and Prospects for Development*. P. 90–95 [in Ukrainian].

UDC 340.132.1

Shopina Iryna,

Doctor of Juridical Sciences, Full Professor,
Professor at the Department of Administrative and Legal Disciplines
of Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine
ORCID ID 0000-0003-3334-7548

DEVELOPMENT OF LEGAL CULTURE IN MODERN CONDITIONS OF STATE FORMATION

Research paper studies the features of legal culture phenomenon in modern Ukrainian society. The author identifies three groups of factors that have a negative impact on the level of legal culture. The first group of factors is related to the behavior of national elites and the psychological mechanism of imitation. The second group of factors is due to the influence of information technologies and the emergence of numerous “alternative” realities. The third group of factors is related to the activities of large corporations in the implementation of their marketing strategies, the purpose of which is to stimulate certain consumer behavior. The author considers the possibilities of adjusting the influence of these groups of factors and overcoming the tendencies of legal nihilism in Ukrainian society.

Special attention is drawn to the analysis of legal culture of military men. The author defines the legal culture of a serviceman as the totality of his legal values, legal knowledge, skills that together determine his legal behavior. The paper considers five levels of legal culture of servicemen distinguished on the basis of empirical research.

Paper contains the following conclusions from the results of the study. The constant decline in the role of law as a universal regulator of public relations is a characteristic feature of a metamodern society. However, this does not mean the movement of human civilization towards chaos and anarchy. At the same time, the importance of transparency of financial transactions, movement in space, activity on the Internet is increasing. Society is becoming more transparent, the mechanism of compliance with legal regulations is changing. A person can follow the regulations of law without knowing or understanding them. The methods of verbal reproduction of views on the values of legal culture and legal behavior in such conditions are ineffective and will always reproduce with other influences on personality behavior.

Keywords: legal culture, legal behavior, legal awareness, imitation, narrative, information technology.

Отримано: 22.10.2019